
ФЕДОСОВА І.В.,
доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри
комп'ютерних наук,
ДВНЗ «Приазовський державний
технічний університет»,
м. Маріуполь

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ „УКРАЇНІЗАЦІЇ” ВИЩОЇ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (середина 20-х років ХХ століття)

Процес „українізації” вищої інженерно-технічної освіти в Україні у середині 20-х років ХХ століття вимагав від кожного навчального закладу відповідно до державних термінів затверджувати свої строки проведення українізації. Для цього створювалися відповідні комісії з українізації ВНЗ, які займалися розробкою календарних планів з українізації навчальної установи; перед професорсько-викладацьким складом стояло завдання оволодіння та викладання українською мовою або ж звільнення з роботи; всі дисципліни мали викладатися українською мовою; організовувалися для працівників тримісячні курси з вивчення української мови; запровадження відповідної навчальної літератури або переклад російських підручників українською мовою тощо. Але через слабе оволодіння українською мовою, брак відповідних підручників, недостатню розробку спеціальної термінології „українізація” у вищих інженерно-технічних навчальних закладах була проведена лише частково.

Ключові слова: „українізація”, українська мова, вища інженерно-технічна освіта, навчальні заклади.

Процесс “украинизации” высшего инженерно-технического образования в Украине в середине 20-х годов ХХ века требовал от каждого учебного заведения в соответствии с государственными сроками утверждать свои сроки проведения украинизации. Для этого создавались соответствующие комиссии по украинизации вузов, которые занимались разработкой календарных планов

по українізації учебного учреждения; перед профессорско-преподавательским составом стояла задача преподавания на украинском языке или увольнение с работы; для работников организовывались трехмесячные курсы по изучению украинского языка; введение соответствующей учебной литературы или перевод российских учебников на украинский язык и тому подобное. Но из-за слабого овладения украинским языком, отсутствия соответствующих учебников, недостаточную разработку специальной терминологии "українізація" в высших инженерно-технических учебных заведениях была проведена лишь частично.

Ключевые слова: "українізація", украинский язык, высшее инженерно-техническое образование, учебные заведения.

The process of "Ukrainization" of higher engineering education in Ukraine in the middle of the twenties of the previous century required from each higher education institution implementation of their own terms of "Ukrainization", according to the terms, envisaged by the state. To realize it corresponding commissions in higher institutions of Ukraine were set up, their objective was development of planned schedules of "Ukrainization" of the corresponding institution. The teaching staff faced the task of mastering the Ukrainian language so that they could deliver lectures on Ukrainian, lest they should be dismissed. All subjects were to be taught in Ukrainian, short-term courses of Ukrainian were organized for personnel and with that aim textbooks in Ukrainian were supplied to libraries and textbooks in Russian were translated into Ukrainian. But because of poor language proficiency of the staff, shortage of textbooks in Ukrainian and insufficient development of special terminology the process of "Ukrainization" at Higher engineering institution was not fully completed.

Key words: "Ukrainization", the Ukrainian language, higher engineering education, educational institutions.

Зині актуальними стають питання вивчення історичного досвіду окремих періодів, коли українській мові надавався статус державної, розширювалися межі її вживання тощо. Середина 20-х років ХХ століття є одним з періодів, що пов'язаний з проведенням в УСРР українізації освіти, зокрема і вищої інженерно-технічної.

У історіографії розвитку вищої освіти України у період 1917–1920-х років

можна виокремити праці безпосередніх учасників революційних подій, що дає змогу простежити особливості розвитку вищої інженерно-технічної освіти у цей складний період, пізнати різні погляди на її сутність.

Сюди насамперед належить доробок працівників апарату освіти УНР С. Пастернака та С. Сірополка, державного діяча часів Центральної Ради і Гетьманату Д. Дорошенка. Аналіз їхніх праць засвідчує, що освітні рефор-

ми у галузі вищої освіти висвітлювалися в плані їх впливу на українізацію вищої школи, хоча автори через свою належність до протилежних таборів українського національного руху репрезентують різні погляди на ці процеси. Так, С. Пастернак і С. Сірополко висловлюються на користь українізації всіх сфер суспільного життя і діяльності Центральної Ради і Директорії, критикуючи культурно-освітню політику доби Гетьманату. Д. Дорошенко, навпаки, стверджує, що саме період П. Скоропадського був найбільш сприятливим для розвитку української культури і системи вищої освіти.

Щодо радянських перетворень у галузі вищої освіти, С. Сірополко оцінює їх як негативні, наголошуючи, що політика більшовиків призвела „до повного знищення вищої школи як науково-навчальної установи” [7, с. 738]. Натомість, С. Пастернак стверджує, що „з радянською владою справа вищої освіти на Україні вступила в нову стадію рішучих, радикальних реформ” [3, с. 78]. Принагідно слід зазначити, що така позиція була характерна для представників лівого крила українських соціалістичних партій, які з 1919 р. пішли на зближення з більшовиками.

Зовсім інша концепція трансформації вищої освіти періоду революції і громадянської війни представлена у працях радянських діячів, серед яких слід виокремити праці Г. Гринька та Я. Ряппо [1; 4], котрі розглядають події 1917–1920-х років крізь призму „пролетаризації” вищої школи і загалом позитивно оцінюють культурно-освітню політику радянських урядів, визначаючи водночас відповідний напрям діяльності УНР та Гетьманату як шовіністичний.

Метою статті є дослідження процесу „українізації” вищої інженерно-тех-

нічної освіти в Україні у середині 20-х років ХХ століття.

2 квітня 1922 р. РНК УРСР ухвалив постанову про запровадження української мови в школах і радянських установах, згідно з якою Нарком освіти розробив конкретний план її реалізації.

27 липня 1923 р. РНК УРСР у своєму декреті „Про заходи з українізації навчально-виховних та культурно-освітніх установ” наголошував, що у зв’язку з переважанням україномовного населення в республіці, українська мова має бути домінуючою для офіційних відносин. Усі службовці, поряд з російською, мали протягом року оволодіти українською мовою. Ті, хто не виконував цієї вимоги, підлягали звільненню з державної служби і не приймалися на роботу до інших державних установ. Повною мірою ці вимоги стосувалися і професорсько-викладацького складу вищих технічних навчальних закладів.

29 жовтня 1925 р. НКО УРСР затвердив циркуляр № 468, згідно з яким українізація Харківського технологічного інституту мала завершитися до кінця 1930–1931 навчального року. 30 листопада 1925 р. правління ХТІ створило комісію з українізації інституту. Протягом грудня 1925 р. комісія займалася розробкою календарного плану українізації інституту. 15 січня 1926 р. правління інституту зобов’язало комісію в найкоротші терміни завершити розробку плану та висловити свої пропозиції щодо часу переходу на викладання українською мовою. 27 квітня 1926 р. календарний план українізації інституту був завершений НКО УРСР; передбачалося розпочати українізацію перших курсів у 1927–1928 навчальному році, других – у 1928–1929, третіх – у 1929–1930, четвертого – у 1930–1931 навчальному

році [2, с. 61].

Українізація інституту розпочалася з апарату управління. Ще на початку квітня 1924 р. Правління ХТІ ухвалило рішення про переведення на українську мову діловодства й організацію для працівників тримісячних курсів з вивчення української мови.

Дуже гостро стояло питання про оволодіння українською мовою викладачами та переведення на українське викладання навчальних дисциплін. У циркулярі НКО УРСР № 466 від 29 жовтня 1925 р. зазначалося, що всі викладачі, незалежно від термінів завершення українізації вищої школи, повинні вивчити українську мову і наукову термінологію своїх предметів. Висловлювалося сподівання, що вже у 1925–1926 навчальному році викладачі оволодіють українською мовою на такому рівні, що зможуть провадити навчальний процес. Конкретні ж терміни переходу викладачів на читання лекцій українською мовою були такими: для соціально-економічних дисциплін – 1926–1927 навчальний рік; для загальнотехнічних – 1927–1928 навчальний рік, для спеціальних – до початку 1930–1931 навчального року. Семінарські заняття та лабораторні роботи із загальнотехнічних дисциплін мали проводитися українською мовою вже у 1927–1929 навчальному році, а із спеціальних – у 1928–1929. Тих, хто не володів українською мовою, можна було приймати на викладацьку роботу лише з дозволу НКО УРСР і тільки „за наявності поважних причин” [2, с. 62].

Питання українізації вищої школи розглядалося не лише як питання українізації викладацького складу, а і як питання керівництва українською мовою. Поставивши питання про українізацію вищої школи, Наркомос намітив максимальний термін його

вирішення 5 років. При цьому кожний вищий технічний навчальний заклад мав самостійно розробити послідовність переведення викладачів на українську мову викладання.

У листопаді – грудні 1925 р. у ХТІ було проведено тестування викладачів. Вони самі визначали для себе термін переходу на викладання українською мовою, вказували в анкетах, у якій мірі володіють мовою і яким чином планують поглибити свої знання з української мови. З 50 опитаних викладачів ХТІ тільки один виявив готовність негайно перейти на викладання українською мовою; 17 викладачів зобов'язалися почати читати свої курси українською мовою через рік; 15 викладачів – через три роки. Деякі викладачі, переважно „старі” професори на той час не змогли визначитися з конкретними термінами [2, с. 63].

Поряд із проблемою оволодіння професорами і викладачами вищих технічних навчальних закладів українською мовою як мовою викладання, порушувалося питання про запровадження відповідної навчальної літератури (підручників), без яких не могло бути й мови про оволодіння необхідною термінологією. Оскільки керівництва і підручники для вищої школи створювалися протягом десятиліть, були „продуктом цілого покоління вищої школи”, до уваги брався той факт, що створити такі керівництва протягом 5-ти років неможливо. Тому актуалізувалася вимога перекладу російських керівництв і підручників українською мовою. Перед Українською Академією Наук було поставлено завдання: „крім словників, крім наукової термінології, дати також точний переклад цих підручників” [5, с. 66].

Для вирішення цього завдання на базі Київського політехнічного інсти-

туту створюється „Українське технічне Видавництво”, яке тісно співпрацювало з „Термінологічно-Перекладовим Гуртком” [6, с. 27].

Наприкінці вересня 1926 р. НКО УРСР знову нагадував керівництву вищих технічних навчальних закладів і викладачам про те, що з початку 1927–1928 навчального року всі дисципліни, які вивчаються на перших курсах, мають викладатися українською мовою. Викладачі зобов’язувалися завчасно підготувати свої курси, скласти їхні програми і не пізніше 20 листопада 1926 р. подати їх до Укрпрофосвіти. Але це завдання залишилося невиконаним. Через слабе володіння українською мовою, брак відповідних підручників, недостатню розробку спеціальної термінології тощо у першому триместрі 1927–1928 навчального року лекції практично з усіх дисциплін першого курсу читалися російською мовою. Тому правління ХТІ вирішило проводити українською мовою тільки практичні заняття з математики, механіки, хімії та нарисної геометрії. Повна „українізація” викладання математики і механіки запроваджувалися лише на першому курсі інженерно-будівельного факультету.

На других і третіх курсах українською мовою рекомендувалося викладати дисципліни тільки тим, хто добре володів нею [2, с. 63].

Отже, оскільки більшість професорсько-викладацького складу не була готова до цього, то „українізація” викладання у вищих технічних навчальних закладах була проведена лише частково. Наприклад, у ХТІ готовність професорів і викладачів до переходу на викладання українською мовою була такою (див.: табл. 1).

Отже, станом на 25 жовтня 1928 р. з-поміж 154 штатних і позаштатних професорів і викладачів ХТІ українською мовою володіло 30 осіб, тобто 9,4 %.

Для виправлення становища, що склалося у вищій технічній школі в плані українізації, проводилася значна робота з розробки науково-технічної термінології, яка вносилася у плани факультетських предметних комісій, що мали „заохочувати” викладачів до засвоєння нової української термінології. У грудні 1925 р. у ХТІ створюється загальноінститутська термінологічна комісія, на яку покладалося завдання вдосконалення науково-технічної термінології, узгоджен-

Таблиця 1.

Рівень володіння українською мовою професорів і викладачів ХТІ станом на 25 червня 1928 р. [2, с. 64]

Посада	Штатні професори і викладачі			Позаштатні професори і викладачі		
	Всього (осіб)	З них володіли українською мовою (осіб)	%	Всього (осіб)	З них володіли українською мовою (осіб)	%
Професори I гр.	20	3	15,0			
Професори II гр.	19	4	21,0	7	2	29,0
Викладачі I гр.	23	9	39,0			
Викладачі II гр.	23	7	30,0	62	5	8,0
Всього:	85	23	29,4	69	7	10,0

ня її з Інститутом української наукової мови при ВУАН та термінологічним комітетом „Науково-технічного вісника“, який видавався у Харкові [2, с. 68].

У лютому 1926 р. Комісія з українізації ХТІ рекомендувала предметним комісіям з фізики, хімії, математики та загального курсу механіки відібрати по одному російськомовному підручнику, перекласти їх і видати українською мовою. Викладачам В. Бржечці, Я. Геронімусу, М. Шматьку, В. Тіру та О. Терещенку було запропоновано видати українською мовою курси своїх лекцій. Однак навчально-методичної літератури все одно не вистачало.

До середини 1928 р. Держвидавком УРСР були видані або заплановані до видання такі підручники для вищих технічних навчальних закладів: з математики – „Елементи вищої математики для техніків. Скорочений підручник для технікумів індустріальної вертикалі“ М. Михайловсько-

го; з механіки – „Лекції теоретичної механіки. Частина 1. Статика твердого тіла“ Є. Ніколаї; „Будівельна механіка (статика конструкції)“ В. Серебровського; „Курс опору матеріалів“ С. Тимошенка; з теплотехніки – „Курс теплових двигунів. Частина 1. Машини з внутрішнім згорянням“ В. Карпенка; з електротехніки – „Електротехніка. Основи теоретичні“ Л. Кордиша; „Електротехніка. Лекції. Частина 1“ В. Хрущова; з машинобудування – „Деталі машин. Їхня теорія, конструкція та розрахунок“ В. Добровольського; з хімії та хімічної технології – „Вступ до хімії. На основі структури атому та електронно-іонної структури молекул“ Л. Писаржевського та інші, загалом – 23 назви.

Отже, проголошена «українізація» у вищих інженерно-технічних навчальних закладах за об'єктивних причин була проведена лише частково.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гринько Г. Ф. *Нариси радянської освітньої політики* / Г. Ф. Гринько. – Х., 1923. – 194 с.
2. *Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут“*. Історія розвитку. 1885–2010 / уклад. : В. І. Ніколаєнко, В. В. Кабачек, С. І. Мешкова [та ін.]; за ред. В. І. Ніколаєнка. – Х. : НТУ „ХПІ“, 2010. – 408 с.
3. Пастернак С. *Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр.* / С. Пастернак. – К. : Друкар, 1920. – 127 с.
4. Ряпко Я. П. *Реформа вищої школи України за років революції* / Я. П. Ряпко. – Х., 1925. – 154 с.
5. Ряпко Я. П. *Система народного образования на Украине* / Я. П. Ряпко // *Научный работник*. – 1926. – № 7–8. – С. 53–69.
6. Семінський К. К. *Чергові навчальні завдання Київського Політехнічного Інституту* / К. К. Семінський // *Вісті Київського політехнічного інституту*. – 1926. – Кн. 3. – С. 21–27.
7. Сірополко С. О. *Історія освіти в Україні* / С. О. Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.